

Reclamebureau gezocht

Literatuur uit Vlaanderen in Duitse vertaling

Michaël Hinderdael/Heili Verstraete

In memoriam Michaël Hinderdael*

Inleiding

Een literair werk wordt voor lezers geschreven, en die lezers hebben, net zoals de auteur, hun wortels in de (sociale) context van hun tijd. Compacter kan men de kernpunten waarrond receptie draait, niet omschrijven: auteur – werk – lezer(s) – context. Receptieonderzoek kan de dynamiek blootleggen die volgt uit de interactie tussen die elementen.

Indien een auteur ook buiten zijn eigen taalgebied zoveel mogelijk potentiële lezers wil bereiken, is hij afhankelijk van vertalers. Zij zijn evenwel méér dan een willekeurige lezer, door hun vertaling vormen zij een belangrijke factor in de cultuuroverdracht tussen auteur en doeltaallezer.¹ De vertaler is m.a.w. een cultuurbemiddelaar die de geheimtaal die de brontaallezer van bij zijn geboorte kent, decodeert voor anderen die de sleutel niet kennen. Hoe kleiner het taalgebied, hoe belangrijker de vertalers zijn opdat de auteur zou kunnen communiceren met steeds nieuwe doeltaallezers.

Dit artikel gaat in op de receptie in het Duitse taalgebied van literaire werken die uit het Nederlands vertaald werden, meer bepaald de receptie van vertaalde fictie. Daarbij wordt een en ander in een ruimere context geplaatst, zowel diachroon als synchroon. Het onderzoek wordt door uiteenlopende vragen gestuurd, zoals 'Hoe valt de vertaling van een specifiek literair werk in te bedden in de vertaalstroom vanuit de Nederlanden (Nederland en Vlaanderen) naar het

* Michaël Hinderdael, Hoogleraar Duits aan het departement Vertaalkunde van de Hogeschool Gent en medeauteur van deze bijdrage is op 10 augustus 2009 te Aalst overleden.

1. De interactie tussen auteur en vertaler, en tussen bron- en doeltekst, zijn centrale thema's bij de onderzoekslijn 'Cultuur en Vertaling' van het Departement Vertaalkunde van de Hogeschool Gent. Zie Evenepoel, Stefaan - Rooryck, Guy - Verstraete, Heili (eds.), *Taal en cultuur in vertaling. De wereld van Cees Nooteboom*. Antwerpen : Garant, 2004; Hinderdael, Michaël - Jooker, Lieve - Verstraete, Heili (eds.), *De aarde heeft kamers genoeg. Hoe vertalers omgaan met culturele identiteit in het werk van Erwin Mortier*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2009.

Duitse taalgebied?’, ‘Is die vertaalstroom gewijzigd in de loop der tijd, en hoe ziet hij er vandaag uit?’, ‘Heeft de Nederlandstalige literatuur eventueel een bijzondere plaats in het Duitse vertaallandschap door de verwantschap van taal en cultuur?’

De vertaalstroom die weliswaar door de gezamenlijke bedding van het Nederlands vloeit, blijkt verscheidene vaargeulen te hebben, afgebakend door een niet-literaire parameter: de nationaliteit van de auteur. En die geulen, de noordelijke Nederlandse en de zuidelijke Vlaamse, vertonen in de loop van de tijd aanzienlijke verschillen in debiet, wat maakt dat onze uiteindelijke, tweeledige onderzoeksvraag geworden is: ‘Hoe groot is het aandeel van de ‘Vlaamse literatuur’ in de totale vertaalstroom vanuit het Nederlands in het Duits?’ en ‘Hoe evolueert dat aandeel tussen 1830 en 2008?’

1. Bronnen

Het onderzoek is gebaseerd op drie belangrijke bibliografische bronnen. Allereerst is er het driedelige standaardwerk van Herbert van Uffelen uit 1993, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum. 1830–1990*.² Daarmee is de keuze voor de begindatum van de behandelde periode meteen ook verklaard. Voor de daaropvolgende periode, van 1990 tot 2008, werd dat materiaal aangevuld met behulp van de ‘Chronik’ van Michael Bahlke en Heinz Eickmans in *Nachbarsprache Niederländisch*. Ten slotte is er de databank van vertalingen van het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds (NLPVF), die de hele periode bestrijkt. Al die informatie hebben we getoetst aan en aangevuld met gegevens afkomstig van de websites van de Deutsche Nationalbibliothek en verscheidene Duitse uitgeverijen. Verder hebben we ook uitgebreid gebruik gemaakt van NedWeb, de rijke website van de Nederlandistiek, Universität Wien, gevoed door het onderzoeksplatform *Literatur im Kontext*.

De verwerking van het bibliografische materiaal tot een corpus werd bemoeilijkt doordat de drie hierboven vermelde bronnen telkens een eigen manier van inventariseren hanteren. Van Uffelen 1993b, bijvoorbeeld, geeft 3302 vermeldingen van vertaalde literaire werken. Dat is evenwel ruimer dan ‘vertaalde titels’, aangezien daarin, naast uitgaven (bij een of meer uitgevers) en opeenvolgende drukken, ook gebundelde werken en bloemlezingen zijn opgenomen. De andere bronnen, die herdrukken niet vermelden, nemen dan wel bepaalde vertalingen op in tijdschriften of themanummers over bepaalde auteurs, terwijl Bahlke en Eickmans vanaf grosso modo 1997 pocketuitgaven als een aparte categorie inventariseren.

2. Deel 1 (862 p.) beschrijft de receptiegeschiedenis (bijna 500 p.), gevolgd door een uitgebreide secundaire bibliografie ($\pm$ 300 p.) en meerdere registers. Deel 2 (543 p.) en deel 3 (338 p.) zijn bibliografieën van de vertaalde werken, gevolgd door meerdere registers, gerangschikt volgens auteur, vertaler, originele titel, vertaalde titel, auteur van voor- en nawoorden, illustrator, uitgever en plaats van uitgave.

De bronnen hanteren ook niet dezelfde selectiecriteria. Zo onderscheiden zij de genres niet altijd op dezelfde manier, temeer omdat men daar zeer vaak te maken heeft met grensgebieden en overgangsvormen, zoals, bijvoorbeeld, tussen literatuur voor jeugd of voor volwassenen, tussen fictie en literaire non-fictie, essays, reisverhalen, dagboeken, poëzie, toneel, filmscenario's, strips enzovoort. Een laatste selectie criterium dat in dit onderzoek centraal staat, en door onze bronnen niet expliciet wordt gehanteerd, is de nationaliteit van de auteur. Zij inventariseren vertalingen van 'Nederlandse literatuur', als een talige, eerder dan een nationale categorie. De vertaalstroom vanuit het Nederlandse naar het Duitse taalgebied vormt voor hen één geheel, met de brontaal, het Nederlands, als criterium. Maar die mening wordt niet door iedereen gedeeld. Eerder gebruikten we al de metafoor van 'één vertaalstroom met twee vaargeulen'. Wanneer nu de receptie van één van die geulen, – de 'Vlaamse', – onderzocht wordt, moet voorafgaand ook de positie en de definitie van het geheel, de 'Nederlandse literatuur', bekeken worden.

2. De promotie van de 'Nederlandse' literatuur in Duitse vertaling

Om niet te blijven steken in de vicieuze cirkel: 'onbekend, dus niet vertaald, dus onbekend' moet de literatuur van een klein taalgebied, in casu het Nederlandse, haar plaats in de wereld zelf veroveren. Aangezien de middelen beperkt zijn komt het erop aan ze zo efficiënt en eendrachtig mogelijk in te zetten. Logischerwijze is ook Van Uffelen een vurig pleitbezorger van een gezamenlijk promotiebeleid, des te meer omdat hij de relatieve 'onbekendheid' van onze literatuur in het Duitse taalgebied, zeker na 1945, eerder toeschrijft aan de verdeeldheid tussen Nederlanders en Vlamingen (m.a.w. aan een nationaal criterium) dan aan de houding van het 'grotere' Duitstalige cultuurgebied tegenover de Nederlandstalige literatuur.

Sinds de culturele samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen aan het begin van de jaren '60 met akkoorden is vastgelegd, is de discussie over het al dan niet bestaan van een gemeenschappelijke 'Nederlandse' taal en literatuur nog steeds niet uitgewoed. Zoals Van Uffelen stelt is nochtans „für den flämisch-niederländischen Prozess der supranationalen Auto-Imagebildung [...] das Bild des Auslandes von eminenter Bedeutung” (Van Uffelen 1993a:14). Maar vooralsnog presenteren Noord en Zuid zich in het buitenland nog al te vaak met een verschillend imago. Er is een Nederlandse cultuur, taal en literatuur, en daarnaast een Vlaamse cultuur, taal en literatuur, zelfs ondanks het *Verdrag inzake de Nederlandse Taalunie*, dat in 1980 door Nederland en België werd ondertekend met de bedoeling een gemeenschappelijk beleid op het gebied van taal, onderwijs in het Nederlands en taalgebonden cultuur te waarborgen.

Een illustratie daarvan zijn de verschillende standpunten die worden vertolkt in de zogenaamde *Klarstellung* in 1966 en in een vergelijkbare discussie tussen hoogleraren-neerlandici in *Dietsche Warande en Belfort* in 1996. De

Klarstellung was een gezamenlijke reactie van 25 Nederlandse en Belgische hoogleraren in de Nederlandse taal- en literatuurstudie, die stelden dat Noord en Zuid er eenzelfde cultuurtaal op na houden, het Nederlands, en tevens één Nederlandse literatuur, in die taal geschreven.³ Dertig jaar later wijdde *Diet-sche Warande en Belfort* een speciaal nummer aan de zoveelste academische discussie over hetzelfde thema. De ‘onruststoker’ was Ton Anbeek, die pleitte voor aparte literatuurgeschiedenissen, omdat de literaire ontwikkelingen in Noord en Zuid „in zo hoge mate onafhankelijk van elkaar zijn” dat zij best apart worden beschreven (Anbeek 1996:199–200).

Van Uffelen vertolkt in deze een gematigd én realistisch standpunt. Voor hem zijn beide literaturen zodanig met elkaar verweven, zijn er zoveel overlappingen maar ook tegenstellingen dat een literatuurgeschiedenis van de Lage Landen meer vergt dan het ‘in elkaar schuiven van twee verhalen’ (Anbeek 1996:206). De Zuid-Nederlandse literatuur kan m.a.w. niet worden gescheiden van de Noord-Nederlandse. Zij vormen één literair systeem, omdat ze dezelfde taal gebruiken en ondanks de verschillen bovendien een gemeenschappelijke geschiedenis hebben (zie o.m. Van Uffelen 2005). Dat standpunt lijkt in de literatuurgeschiedschrijving inmiddels ingeburgerd. In zijn literatuurgeschiedenis *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945–2005* schrijft Hugo Brems dat hij tot de Nederlandse literatuur werk rekent van Nederlanders, Vlamingen, schrijvers uit voormalig Nederlands-Indië, Suriname, etc.: „Dat is een keuze die uitgaat van de overtuiging dat de Nederlandstalige literatuur één geheel is, zonder daarom ook op voorhand aan te nemen dat zij een homogeen geheel zou zijn.”⁴

Uitgaande van die ene Nederlandstalige literatuur heeft Van Uffelen de aanwezigheid van onze literatuur op de Duitse vertaalmarkt tussen 1830 en 1990 bestudeerd. Met zijn studie wilde hij ertoe bijdragen dat Nederlanders en Vlamingen, zowel privé-initiatiefnemers als de nationale overheden, zich eindelijk gezamenlijk actief zouden gaan inzetten voor de verspreiding van *hun* literatuur, om op een efficiëntere manier „wo möglich, die Eigenständigkeit und die Eigendynamik der niederländischen Literatur hervorzuheben” (Van Uffelen 1993a:14–15).⁵

3. Het document verscheen in *Leuvense bijdragen* 55, bijblad 1966. De brochure werd op 3000 exemplaren verspreid in Duitsland. De groep wenste zich evenwel niet uit te spreken of die literatuur moest worden beschouwd als één geheel, dan wel als een samengaan van subsystemen.

4. In 2008 werd aan de universiteit van Oldenburg een colloquium geheel aan deze kwestie gewijd. De lezingen, die op een niet-normatieve manier de discussie over de vermeende of feitelijke eenheid van de Nederlandse literatuur wilden voeren, werden gebundeld in R. Grüttemeier & J. Oosterholt (red.), *Een of twee Nederlandse literaturen? Contacten tussen de Nederlandse en Vlaamse literatuur sinds 1830*. Leuven, 2008.

5. Dat betekent trouwens niet dat het onderscheid tussen Noord en Zuid niet de nodige aandacht krijgt. Van Uffelen vermeldt bij iedere auteur of hij Nederlander of Belg is; nationaliteit is dus ook in zijn studie een relevant gegeven.

De periode die Van Uffelen heeft bestudeerd, in het bijzonder de twintigste eeuw, wordt gekenmerkt door geopolitieke conflicten die ook de literaire contacten tussen de Nederlandse en Duitse taalgebieden grondig hebben verstoord. Na de Tweede Wereldoorlog, vanaf 1945, moesten de culturele banden opnieuw worden aangehaald, ondanks de weerstand die zowel Belgen als Nederlanders nog lang tegen Duitsland hebben gekoesterd. Van Uffelen beschrijft hoe er in het begin van de jaren '50 al toenaderingspogingen waren, in Noord en in Zuid. Maar dat waren vooral privé-initiatieven, de overheden volgden. Hun cultuurbeleid was voornamelijk gericht op „gegenseitige Selbstdarstellung unter Wahrung der eigenen Identität einerseits und Toleranz und Akzeptanz anderer Identitäten andererseits” (Van Uffelen 1993a:393–394), en besteedde onder meer aandacht aan het vertalen en promoten van de eigen literatuur.

Uit Van Uffelen (1993a:393–398) blijkt verder hoe de Nederlanders zich voor de verspreiding van hun literatuur decennialang veel actiever hebben ingezet dan de Vlamingen. Vooruitlopend op de culturele verdragen⁶ werd in Nederland, dankzij financiering van het Ministerie voor Onderwijs en Wetenschappen, in 1954 de ‘Stichting tot Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk’ opgericht. Parallel bestond er in België een ‘Dienst verspreiding van de Nederlandse literatuur in het buitenland’, met aan het hoofd Karel Jonckheere. Vanaf 1960 nam de Stichting ook een deel van de promotie voor de Vlaamse literatuur over⁷, maar de middelen bleven beperkt. Bovendien werd de werking van de Stichting niet ondersteund door de (Belgische en Nederlandse) diplomatieke kanalen. Daar kwam nog bij dat vanaf de jaren '80 in bepaalde Vlaamse kringen de onvrede groeide over het Belgische cultuurbeleid. Als gevolg van al die strubbelingen werd de Stichting in 1990 opgedoekt.

Daarna werd de promotie van de Nederlandstalige literatuur in het buitenland opnieuw gevoerd door twee ‘nationale’ instanties. In 1991 werd het ‘Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds’ (NLPVF) opgericht; de naam alleen laat over de doelstellingen geen twijfel bestaan. Tien jaar later werd, met een gelijkaardige opdracht, het ‘Vlaamse Fonds voor de Letteren’ (VFL) in het leven geroepen. Beide fondsen hebben alvast ‘samenwerking’ in hun missieverklaringen opgenomen. Zo nam de databank van het NLPVF ook de gegevens op van vertalingen van Vlaamse literaire werken, voorzover die hen van Vlaamse kant werden bezorgd.

Uit Van Uffelens receptiegeschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1830 en 1990 blijkt dat die nooit afwezig geweest is op de Duitse markt. Maar de promotie ervan vertoont een niet zo consistent verloop en was vaak het werk van enkelingen. Na 1945 nemen ook de culturele overheden van het relatief kleine Nederlandse taalgebied stilaan die taak ter harte, zonder evenwel in staat te zijn

6. België en de Bondsrepubliek in 1957, Nederland en de Bondsrepubliek in 1961.

7. Vanaf 1960 gaf de Stichting een tweetalig bulletin uit, *Writing in Holland and Flanders / Le courrier Littéraire des Pays-Bas et de la Flandre*, met boekbesprekingen en vertalingen (Van Uffelen 1993a:395).

over de Nederlands-Belgische grens heen samen te werken. Toen Van Uffelen zijn werk publiceerde, had hij goede hoop dat er op termijn opnieuw meer zou worden samengewerkt, temeer omdat Noord en Zuid in dat jaar samen deelnamen aan de Frankfurter Buchmesse (1993). Of die hoop gegrond was, zal blijken uit wat volgt.

3. Het onderzoekscorpus in het Duits vertaalde titels

Op basis van de hierboven vermelde bronnen werden zowat vijfduizend vermeldingen van Nederlandstalige literaire werken in Duitse vertaling verzameld, uitgegeven tussen 1830 en 2008. Dat is uiteraard vooral een indicatief cijfer. Na het zoveel mogelijk uitzuiveren van dubbele vermeldingen, extra uitgaven en herdrukken, gebundelde werken, bloemlezingen, pocketuitgaven, enzovoort, werd het corpus van vertaalde titels (in eerste uitgave) onderverdeeld volgens verschillende criteria. Allereerst werd een onderscheid gemaakt tussen literatuur uit Vlaanderen en uit Nederland. Een tweede opsplitsing betrof de soort lezers: literatuur voor volwassenen versus jeugdliteratuur. Een derde was die tussen fictie en non-fictie. Tenslotte werd ook nog rekening gehouden met het genre. Onze aandacht ging met name uit naar proza, in zijn verschillende verschijningsvormen. Aan de hand van die indelingscriteria, die evenwel niet steeds even consequent konden worden gehanteerd, werd gepoogd evoluties en verhoudingen bloot te leggen in de vertaalstroom van de Nederlandstalige literatuur, met bijzondere aandacht voor het aandeel van de Vlaamse auteurs.

In dit onderzoek gaat de aandacht vooral uit naar de naoorlogse periode, maar een dergelijk onderzoek kan niet zonder een historisch referentiekader. Van Uffelens onderzoek van de receptie in de periode 1830–1990 biedt de nodige referentiepunten voor het onderzoek van de daarbij aansluitende periode 1990–2008. Het eerste referentiepunt betreft de verhouding auteur – titel. Daarvoor moet per periode vastgesteld worden welke auteurs vertaald werden, en hoeveel vertaalde titels er per auteur verschenen. Het tweede heeft betrekking op de kwantitatieve verhouding van de vertaalde literatuur uit Noord–Zuid. Om die onontbeerlijke referentiepunten te bekomen hebben wij een beroep gedaan op Van Uffelen 1993b, meer bepaald op de bibliografie, het auteursregister⁸ en het register met de Nederlandstalige titels.⁹ Op basis daarvan kan vastgesteld worden dat in de periode die door Van Uffelen werd bestudeerd in totaal 429 auteurs werden vertaald, waarvan er 317 (74%) uit Nederland afkomstig zijn, en 112 (26%) uit België, en dat het gemiddelde aantal 2,58 titels per auteur bedraagt. Met andere woorden de ‘Vlaamse’ auteurs nemen in die periode een kwart van de totale vertaalstroom uit de Nederlanden voor hun rekening.

8. Verzeichnis der Autoren, Herausgeber bzw. Redakteure. Van Uffelen 1993b:423–457.

9. Verzeichnis der Einheitssachtitel. Van Uffelen 1993b:458–480.

4. Vlaamse literatuur in Duitse vertaling tot 1990

In de negentiende eeuw, maar ook later, zo blijkt uit Van Uffelen (1993a), werd de vertaalstroom in het Duits vooral op gang gehouden door de behoefte aan ontspanningsliteratuur, en niet zozeer – zo lijkt het wel – door de vraag naar literaire kwaliteit. Daarbij maakte de Duitse vertaalmarkt wel een onderscheid tussen Noord en Zuid. In sommige perioden kreeg de Vlaamse literatuur meer belangstelling, zij het vaak eerder om politieke dan om literaire redenen.¹⁰ Rond 1880 verschoof de belangstelling naar het Noorden, waar de literaire vernieuwing zich nadrukkelijker profileerde dan in het Zuiden. In de periode naar de Eerste Wereldoorlog toe verschoof de belangstelling door de bezetting en de Flamenpolitik¹¹ logischerwijze weer richting Vlaanderen. Een niet geringe rol speelde daarbij ook het conservatieve katholicisme van onze literatuur, dat door bepaalde Duitse kringen „mit einer Art Urheimat Germaniens assoziiert wurde” (Van Uffelen 1993a:491).

In die belangstelling voor wat men ‘volksromans’ zou kunnen noemen, is Hendrik Conscience de absolute koploper, met maar liefst 465 vermeldingen.¹² Het leeuwendeel gaat naar *Der Löwe von Flandern* (*De leeuw van Vlaanderen*, 1838), waarvan sinds 1893 meer dan dertig uitgaven en meer dan vijftig (her)drukken verschenen.¹³ Dé opvolger van Conscience, zowel bij de Kulturträger als bij het brede publiek, is Felix Timmermans, met ongeveer 320 vermeldingen (bijna 10% van het totaal). Zijn succes begon tijdens de Eerste Wereldoorlog en hield de hele twintigste eeuw aan. Timmermans, en met hem Ernest Claes en Stijn Streuvels, dreven mee op de golf van heimatromans in Duitsland. Vanaf 1933 kregen zij ook belangstelling vanwege de nazi’s, die er na de zuiveringen niet in slaagden de ontstane leemtes met werk van eigen bodem op te vullen en daarom een beroep deden op vertalingen. Uiteraard ging de voorkeur daarbij uit naar ‘Germaanse’ literatuur, in het kader van de ‘nordische Renaissance’.¹⁴ Ook de belangstelling voor Gerard Walschap, wiens werk vanaf 1933 in het Duits is vertaald, moet tegen die achtergrond worden bekeken. Geen van de vermelde Vlaamse auteurs kan als Blut-und-Boden-schrijver worden geëtiketteerd. Met uitzondering van Streuvels werd hun werk ook niet unaniem geloofd door de nazi-critici.

Timmermans stond tussen 1920 en 1944 met zes titels op de lijst van meest verkochte werken uit de Nederlanden, in het zog van *De leeuw van Vlaanderen*. Dan volgde Claes, met twee titels. Van Streuvels was er geen sprake in de

10. Een uitstekend historisch overzicht van de beeldvorming over de Lage Landen in Duitsland en Oostenrijk en vice versa vindt men op http://www.ned.univie.ac.at/dokustelle/dokustelle.asp?doku_para=3-41-3 (Flandern) http://www.ned.univie.ac.at/dokustelle/dokustelle.asp?doku_para=3-2-3 (Niederlande)

11. Interessant in dit verband is het artikel van Dolderer 2001.

12. Over het belang van Conscience, zie Van Uffelen 1993a:43–61.

13. De nieuwste vertaling van het werk dateert van 1996!

14. Zie ook Dolderer 2001.

top tien (Van Uffelen 1993a:310–311). De overige succesauteurs zijn intussen al lang vergeten schrijfsters van ontspanningsliteratuur. Die trend zette zich voort na 1945, toen de Duitse lezers vooral kozen voor onderhoudende literatuur, m.a.w. opnieuw voor de heimatroman, het Vlaamse realisme en de (historische) volksroman uit de jaren dertig, voor Timmermans, Streuvels, Claes, Walschap (zie ook Van Uffelen 1987). Vernieuwers zoals Johan Daisne en Hubert Lampo, of de experimentele ‘Vijftigers’ werden (nog) niet vertaald.

Bepalend voor het beeld dat de Duitse lezer zich in die periode kon vormen van de Vlaamse literatuur, was vooral Georg Hermanowski (1919–1993).¹⁵ Hij heeft meerdere literatuurhistorische werken geschreven en ongeveer tweehonderd romans en novellen vertaald, allemaal volgens een welbepaalde poëtica. En die was, ondanks al zijn verdiensten, op zijn zachtst gezegd eenzijdig te noemen. Hermanowski beperkte zich immers uitsluitend tot de katholieke, gematigd realistische, conservatief ingestelde Vlaamse literatuur. Tijdens de oorlog had hij in Vlaanderen verbleven, waar hij bevriend was geraakt met o.m. André Demedts. Via zijn vriendenkring ontwikkelde Hermanowski een eerder Vlaams-nationalistische visie op onze literatuur. Het resultaat daarvan was dat door zijn toedoen gedurende bijna twintig jaar het Duitse perspectief op de Nederlandse literatuur erg beperkt bleef. Hij besprak en vertaalde immers alleen Vlaamse schrijvers die in hun werk blijk gaven van religiositeit en van een zekere romantische verbondenheid met de heimat. Progressieve andersdenkenden als Hubert Lampo, Hugo Claus, Louis-Paul Boon vonden geen genade, zij werden gezien als amorele cynici die de „Verdorbenheit der Welt” beschreven (Van Uffelen 1993a:420).

Als we de cijfers van nabij bekijken, blijkt dat Hermanowski tussen 1945–1969 ‘slechts’ 30% van de Duitse vertalingen¹⁶ van Vlaams proza op zijn actief heeft. Maar daarmee bleef zijn impact natuurlijk groot en de indruk bestaat dat hij op die manier wel de receptie van de moderne literatuur uit de Nederlanden bepaald en gekleurd heeft. Door hem had Duitsland tegen het midden van de jaren ’60 geen kijk op en geen voeling met de recente ontwikkelingen in de literatuur van Nederland én Vlaanderen. ‘Nederlandstalige’ literatuur bestond niet voor Hermanowski, laat staan ‘Belgische’, en evenmin ‘großniederländische Literatur’, omdat de Nederlandse taalgemeenschap volgens hem niet kon worden beschouwd als een cultuurgemeenschap (zie Van Uffelen 1993a:417–418). Hermanowski schreef dan ook systematisch „übersetzt aus dem Flämischen”. Toen in het begin van de jaren ’60 de culturele samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen met akkoorden werd bezegeld, was Hermanowski in de pers een van de vehemente tegenstanders van een als gemeenschappelijk beleiden ‘Nederlandse’ taal en literatuur. Dat standpunt heeft uiteindelijk in 1966

15. Zie o.m. Van Uffelen 1993a:416–429.

16. Van Uffelen geeft voor de periode 1945–1990 per jaar het aantal Duitse literaire vertalingen uit Nederland en uit Vlaanderen, en de productie van Hermanowski. Wat Vlaanderen betreft, bestond nog eens een derde uit vertalingen van heimatromans (Van Uffelen 1993a:423).

geleid tot de reeds eerder vermelde *Klarstellung*. De discussie was daarmee niet beëindigd, wel het Hermanowski-tijdperk.

Ondertussen deed zich op de Duitse markt een sterke terugval voor van de literatuur uit de Nederlanden. In de loop van de jaren '70 raakte het aantal titels meer dan gehalveerd, voor de Vlaamse literatuur was de daling nog dramatischer (zie diagram 1). De nieuwe pleitbezorger van de Nederlandstalige literatuur, Jürgen Hillner, gooide het roer helemaal om. Hij wilde het provincialistische beeld openbreken dat de Duitse lezer had van onze literatuur en koos resoluut voor de jongere generatie. Alleen al tussen 1967 en 1969 publiceerde Hillner veertien vertalingen, waaronder werk van W.F. Hermans, Jan Wolkers, Gerard Reve, met wie hij zeer goed bevriend was, en van de Vlamingen Hugo Raes, Jef Geeraerts en Louis-Paul Boon. Hillner koos vaak met opzet voor ophefmakende werken (Van Uffelen 1993a:433). Daardoor schoot hij zijn doel gedeeltelijk voorbij, want de Nederlandse literatuur werd nu door het rijkelijk vloeiende sperma geassocieerd met erotiek. Hoewel zijn productie tussen 1967 en 1977 slechts 6,5% uitmaakte van de literaire vertalingen uit het Nederlands (Van Uffelen 1993a:432), illustreert die toch duidelijk dat er een en ander veranderd was op de Duitse markt. Uitgevers lieten zich meer en meer leiden door het literaire niveau van een werk, de kritiek volgde dat beleid, maar het publiek nam, zoals reeds gezegd, een wat afwachtende houding aan. Het beeld dat de Duitse lezer van de nieuwe Vlaamse literatuur kreeg, was op zijn zachtst gezegd verwarrend.

Het was dringend nodig onze literatuur in een meer samenhangende context op de markt te presenteren. Dat Vlaamse vernieuwers als Louis-Paul Boon en Hugo Claus in de jaren '70-'80 in Duitsland doorbraken, was te danken aan de Oost-Duitse uitgever 'Volk und Welt' en aan vooral kleine(re) West-Duitse uitgevers die zich (al dan niet in licentie) waagden aan het uitbrengen van zowel jongere auteurs (bijv. Jotie 't Hooft) als klassieken (bijv. Paul van Ostaijen). Ondertussen bleven de meeste grote Duitse uitgevers vertalen wat de kassa deed rinkelen, met name o.a. seks- en ontspanningsliteratuur, politieromans en feministische literatuur.¹⁷ Naast, niet te vergeten, Timmermans.

In het midden van de jaren '80 veranderde dat beeld en nam de diversiteit toe. Grote uitgevers, zoals Klett-Cotta, Hanser en Suhrkamp, namen respectievelijk Claus, Mulisch en Nooteboom op in hun fonds. De tijd was rijp voor een nieuwe campagne die de hedendaagse literatuur uit de Nederlanden meer bekendheid moest geven. Om de werken van Claus en Mulisch in hun context te plaatsen, gaven Klett-Cotta en Hanser in 1986 gezamenlijk een brochure uit onder de titel: *Einführung in die niederländische Literatur nach 1945*, geschreven door Carel ter Haar¹⁸. Daarin werden zij, met Boon, Hermans en Reve,

17. Daarin was het Noorden duidelijk sterker. Koploper (tot 1990-1991) was van de Wetering met een veertigtal vermeldingen, dan volgden Meulenbelt en Carmiggelt met $\pm$ 25 en Wolkers met een twintigtal vermeldingen (Van Uffelen 1993b).

18. Na Hermanowski en Hillner is Carel ter Haar in de jaren '70 de promotor van de Nederlandse literatuur in Duitsland (Grave 1998:108).

beschreven als de vernieuwers van de naoorlogse literatuur, omdat zij in tegenstelling tot hun voorgangers, de fundamenteën van de burgerij dooreenschudden en op literair vlak zowel met inhoudelijke als formele tradities hadden gebroken (Engelmann 1987). Dat verhinderde evenwel niet dat Claus in ieder interview telkens weer met Streuvels, Claes en Timmermans werd geconfronteerd. Door die eenzijdige associatie met ‘de Vlaamse primitieven’¹⁹ heeft hij wellicht in Duitsland nooit dezelfde populariteit genoten als Nootboom en Mulisch, hoewel zij samen zowel in 1986 (bij de campagne van Klett-Cotta, Hansen en Suhrkamp) als in 1993 (bij de Frankfurter Buchmesse) als de drie grootste levende schrijvers uit het Nederlandse taalgebied werden gepresenteerd.

De receptie van Claus’ werk in Duitse vertaling fungeerde opnieuw als aansporing om in het buitenland de eenheid in verscheidenheid binnen de ‘Literatuur uit de Nederlanden’ coherenter te presenteren. Mede daarom pleitte Van Uffelen voor een nieuwe literatuurgeschiedenis, die onze literatuur in het buitenland, nog meer dan in het eigen taalgebied, als één dynamisch systeem presenteert, in interactie met de brede (internationale) culturele en maatschappelijke context. Onze overheden moesten volgens hem meewerken om de juiste voorwaarden te creëren om zo het publiek te kunnen bekoren, zowel in Duitsland als in de rest van de wereld. Dat kon gebeuren via de Taalunie, via het steunen van culturele activiteiten, symposia, publicaties, via de kwaliteitszorg voor de vertalingen enzovoort. De Nederlandstalige literatuur in Duitsland moest opnieuw uit de *Unbekannte Nähe* gehaald worden (Van Uffelen 1990),²⁰ en daarvoor was en is nog heel wat werk aan de winkel.

5. Niet onbemind en toch onbekend?

Nochtans had ook Alexander von Bormann, nog een fervent pleitbezorger van de Nederlandstalige literatuur in Duitsland, reeds de vinger op de wonde gelegd. In zijn artikel „Nie gehört!” uit 1989, dus nog vóór de Frankfurter Buchmesse van 1993, had hij het falen van het cultuurbeleid van de Nederlanden zelfs met enige bitterheid geconstateerd. Volgens hem lag de schuld niet bij de productie. De eigentijdse literatuur uit de Nederlanden was goed vertegenwoordigd op de Duitse markt²¹, de vertalers bleven zich onvermoeibaar inzetten om ze toegankelijk te maken en brachten ook nieuwe auteurs onder de aandacht. Ook

19. Naar de titel van een lezing van Marcel Janssens in Wenen, in 1993, zie ook Van Uffelen 1997.

20. Titel van de anthologie *Unbekannte Nähe. Moderne niederländische Lyrik bis 1980*, verschenen bij Verlag Stralener Manuskripte (1985).

21. ‘Es sind mehr als sechzig Autoren der niederländischen Gegenwartsliteratur, die sei’s oft auch nur mit einzelnen Werken ins Deutsche übertragen sind. Dazu gehören neben Krimi- und Jugendbuch-Autoren gerade auch viele (beinahe alle) der großen Autoren (J. Bernlef, Jeroen Brouwers, Hugo Claus, Jan Cremer, Maarten ‘t Hart, W. F. Hermans, Marga Minco, Harry Mulisch, Cees Nootboom, Gerard Reve, Jan Wolkers und andere mehr)’ (von Bormann 1989).

de uitgevers en de literaire kritiek kon verder niets worden verweten. Niettemin luidde het antwoord op de vraag naar Nederlandstalige schrijvers of werken nog al te vaak: „Nie gehört!“. De oorzaak daarvan was volgens von Bormann een falend cultuurbeleid. Literatuur en kunst moeten continu in een context aangeboden worden, als deel van een culturele identiteit, en niet als een glijmiddel, als „Reklamematerial für die Holland GmbH, zur Förderung des Marketings für niederländische Produkte und Dienstleistungen im Ausland“, zoals een Nederlands minister, bevoegd voor cultuur, in 1988 nog zei (von Bormann 1989). Von Bormann had beroepshalve meer contacten met Nederland, en had het dan ook in de eerste plaats over Nederland. Er lijken evenwel geen indicaties te zijn dat hetzelfde niet voor België of Vlaanderen zou gelden.

En toch kon de Nederlandstalige literatuur als geheel niet klagen over haar receptie in het Duitse taalgebied. Verhoudingsgewijze was zij daar veel meer aanwezig dan in andere taalgebieden. Wel was Nederland beter vertegenwoordigd dan Vlaanderen, maar dat had na 1945 vermoedelijk meer te maken met politiek-bestuurlijke verhoudingen in België en Nederland en ook met commerciële overwegingen bij de uitgevers dan met kwaliteitsverschillen. In ieder geval komt Van Uffelen in zijn overzichtswerk tot de conclusie dat de receptie al bij al niet zo slecht is verlopen. Na *Conscience* en *Multatuli* in de negentiende eeuw, *Timmermans* in de eerste helft van de twintigste, lijkt *Nooteboom* de volgende ‘*Gallionsfigur*’ van de Nederlandstalige literatuur te worden (Van Uffelen 1993a:494). Al dan niet in het kielzog van die kopstukken had de Duitse lezer ondertussen kennis kunnen maken met een plejade van hedendaagse schrijvers, Nederlanders en Vlamingen.

Maar is Van Uffelens optimisme wel gerechtvaardigd als het meer specifiek over de Vlaamse auteurs gaat, en dan niet alleen over coryfeeën als *Boon* en *Claus*? Zoals uit de diagrammen hieronder²² blijkt daalt na 1960 de Vlaamse vertaalproductie dramatisch, vooral in de jaren '70. Ook het gemiddelde aantal titels per auteur zakt. In het volgende decennium stijgt het aantal titels enigszins, in mindere mate evenwel het aantal auteurs. Bovendien komt die stijging vooral de dichters ten goede.

Wat de vertaalproductie van proza betreft blijft de Vlaamse ‘oude’ garde, zoals eerder gezegd, nog tot circa 1970 actief. Ze dunt natuurlijk uit, maar de instroom van nieuwkomers houdt daarmee geen gelijke tred. De oorzaken daarvoor zijn hierboven geschetst, o.m. de dominante, eenzijdige houding van *Hermanowski*. Uit de diagrammen 1 en 2 blijkt dat er tussen 1945 en 1969 158 titels worden gepubliceerd van 55 prozaïsten²³, een gemiddelde van bijna drie titels per auteur, al moet daaraan toegevoegd worden dat de helft van die auteurs slechts één titel in het Duits publiceerden. Boven het gemiddelde zitten *Felix Timmermans* (38), *Stijn Streuvels* (16), *Johan Daisne* (8), *Frederik*

22. De gegevens zijn gebaseerd op het onderzoekscorpus, hierboven in hoofdstuk 4 beschreven.

23. Een auteur die, volgens de tabel, zowel in 1945–1959 als in 1960–1969 heeft gepubliceerd, wordt voor de hele periode 1945–1969 maar één keer meegeteld.

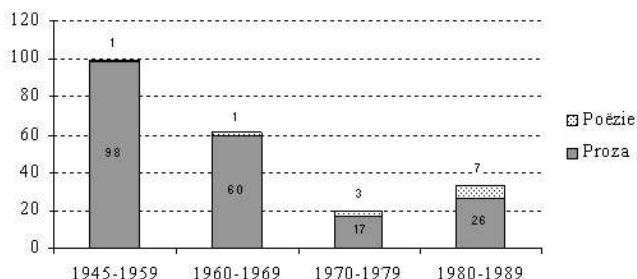

Diagram 1. Vlaamse vertaalproductie – titels (proza en poëzie, in een of meer uitgaven)

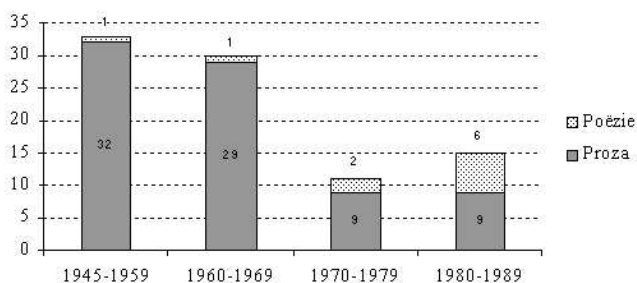

Diagram 2. Vlaamse vertaalproductie – auteurs (proza en poëzie, in een of meer uitgaven)

Germonprez (8), Maria Rosseels (8), Gerard Walschap (7), Jean du Parc (4), Bernard Kemp (4), Cor Ria Leeman (4, ook jeugdauteur), Lia Timmermans (4, dochter van Felix Timmermans). Daarvan heeft Hermanowski het overgrote deel vertaald, met uitzondering van Timmermans, Streuvels, Walschap en Kemp.

In de volgende twintig jaar (1970–1989) is het aanbod aanzienlijk kleiner: 43 prozaititels van de hand van 14 auteurs (zie noot 22), of iets meer dan drie per auteur. Boven dat gemiddelde liggen Felix Timmermans (13), Louis-Paul Boon (11), Esteban López (5); Stijn Streuvels en Hugo Claus halen elk drie titels. Van de andere goed scorende auteurs uit de periode 1945–1969 is geen sprake meer, terwijl auteurs die toen minder dan drie titels ‘haalden’, nu helemaal niet meer aan bod komen. Bekijken we beide perioden samen (1945–1989), dan blijven Felix Timmermans (52), Stijn Streuvels (19), Esteban López (7), Ward Ruyslinck (5), Albe (3), Aster Berkhof (3), Jef Geeraerts (3) en Jos Vandeloo

(2) ‘vaste waarden’. Ook hier blijft de invloed van Hermanowski merkbaar, aangezien hij ook Ruyslinck, Albe, Berkhof en Vandeloo heeft vertaald.

Zonder systematisch in te gaan op de vraag welke auteurs uit Nederland werden vertaald in het Duits, lijkt het zinvol om het aandeel van Nederlandse en van Vlaamse werken in vertaling even te vergelijken. De cijfers in de volgende tabel zijn wat Nederland betreft gebaseerd op de database met vertalingen van het NLPVF. Die database neemt de eerste uitgaven in klassieke boekvorm op, evenals de eerste uitgave in pocket, niet de herdrukken (in tegenstelling tot Van Uffelen 1993b). Die cijfers worden vergeleken met de Vlaamse prozaverhaalproductie in diagrammen 1 en 2.²⁴

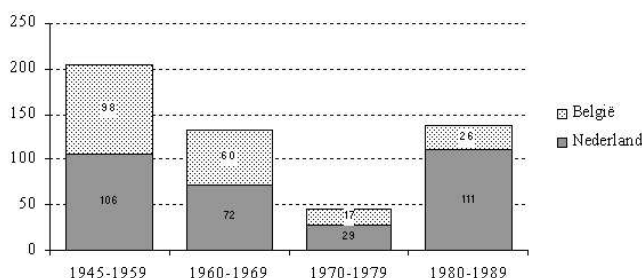

Diagram 3. Vertaalproductie proza (romans, verhalen, bundels)

Een eerste conclusie is dat de verhouding Nederland-Vlaanderen geen grote schommelingen vertoont in de periode 1945–1969, pas vanaf 1970 is er sprake van een significant verschil dat in de jaren '80 zelfs ronduit dramatisch oogt. In die periode heeft Nederland de numerieke daling in de vorige decennia meer dan gecompenseerd, terwijl het Vlaamse aandeel in de totale vertaalproductie van Nederlandstalige literatuur teruggevallen is van ongeveer de helft op amper één vijfde.

Uit het corpus blijkt dat in de naoorlogse periode tot 1990, die in de hierboven vermelde diagrammen wordt behandeld, bijna 70% van de Nederlandse auteurs slechts één of twee titels publiceerden, van de resterende auteurs zijn er zes met tien en meer titels: Martine Carton (10), Harry Mulisch (10), Jan Wolkers (12), Jan de Hartog (13), Janwillem van de Wetering (15) en Theun de Vries (19). Daaruit kan geconcludeerd worden dat het aandeel van de (al dan niet betere) ontspanningsliteratuur ook voor Nederland niet te onderschatten valt, waarbij de uit het Nederlands vertaalde 'Krimi' het bijzonder goed doet. Vooruitlopend kan gezegd worden dat dit ook vandaag nog het geval is.

24. Eerder is er al op gewezen dat de bronnen niet dezelfde criteria hanteren. Daardoor moeten de cijfers als sterke indicaties beschouwd worden en moet er rekening gehouden worden met minieme afwijkingen. Dat is ook de reden voor het afronden van bepaalde gegevens in ons commentaar of de toevoeging van 'circa'.

Bij de afronding van hoofdstuk 3 hebben we vastgesteld dat tussen 1830–1990 het aandeel van Nederland in de vertaalstroom ongeveer 74% bedroeg tegenover 26% uit Vlaanderen. De cijfers over de naoorlogse periode 1945–1990 (zie diagrammen supra) tonen evenwel aan dat het aandeel van de Vlaamse literatuur dan dramatisch is gedaald. Tot 1970 is de relatief gunstige positie van de Vlaamse literatuur in de totale Nederlandse vertaalproductie te wijten aan de voorkeursbehandeling van de Vlaamse literatuur tijdens de oorlog, gevolgd door het Hermanowski-tijdperk, daarna gaat het steil bergaf. Wat prozaititels betreft, is de verhouding aan het eind van de jaren '80 voor het Noorden 81% (111 titels), tegenover 19% (26 titels) voor het Zuiden.²⁵

Blijkbaar was de opmerking „Nie gehört!” (von Bormann 1989) nog meer van toepassing voor de Vlaamse dan voor de Nederlandse literatuur, en drong een gecoördineerde cultuurpromotie zich meer en meer op.

Samen naar Frankfurt en Berlin

In die situatie zou, zo hoopte Van Uffelen, verandering komen, onder meer door de gezamenlijke deelname aan de Frankfurter Buchmesse in 1993, met als publiekstrekkeners Claus, Mulisch en Nooteboom.²⁶ Nederland stuurde nog zes schrijvers en dichters, waaronder Hella Haasse en Judith Herzberg, die al enig succes hadden in Duitsland. Vlaanderen stuurde Herman de Coninck, Luuk Gruwez, Leonard Nolens, Monika van Paemel en Eddy van Vliet. Opvallend is dat bij de Vlaamse delegatie de poëzie (die commercieel minder goed in de markt ligt) een prominentere plaats krijgt toegewezen dan het proza. Misschien is dat conjunctureel te verklaren, als de voortzetting van de onevenredige toename van poëzievertalingen in de jaren '80 (diagrammen 1 en 2). Naast Claus was alleen De Coninck al vertaald in het Duits. Van de anderen is Monika van Paemel de enige die in het kielzog van de Buchmesse een zeker succes heeft gekend op de Duitse markt. In de jaren die daarop volgden, kwam een gestage stroom van vertalingen op gang. Maar de Vlaamse titels blijven, zoals uit de volgende diagrammen zal blijken, de daaropvolgende jaren, en dat praktisch tot vandaag, schommelen rond een jaarlijks gemiddelde van 12% à 14%, ondanks de inspanningen van het NLPVF en het VFL.

Wellicht zou de overheid baat hebben bij een receptiestudie van de auteurs die in de voorbije twintig jaar wél aanwezig bleven op de Duitse markt, Nederlandse én Vlaamse. Op basis daarvan zou zij dan kunnen achterhalen waarom sommige auteurs wel succes hadden en andere niet. Degelijk vergelijkingsmateriaal biedt het receptieonderzoek van een literair genre in vertaling dat het

25. Uit meer gedetailleerd onderzoek, dat hier niet aan bod kan komen, blijkt zelfs dat wat de auteurs betreft de verhouding nog meer scheefgetrokken is: 86% tegenover 14%.

26. Het programma van de 45^e Frankfurter Buchmesse rond het centrale thema *Flandern und die Niederlande* is opgenomen in *nachbarsprache niederländisch*, Jahrgang 8 (1993), Nr.1, 50–52. De delegatie bestond uit veertien auteurs, waaronder acht Nederlanders en zes Vlamingen.

in Duitsland bijzonder goed deed en doet, namelijk de kinder- en jeugdliteratuur. Al sinds de jaren '50 waren Nederlandse jeugdauteurs in Duitse vertaling zeer geliefd. Niet alleen de klassieke ontspanningsliteratuur, de avonturen- en meisjesromans, ook auteurs die vernieuwend waren en die het kind als een persoonlijkheid benaderden met een eigen leefwereld. In de jaren '80 werden 316 titels van Nederlandse en Vlaamse auteurs van jeugd- of kinderboeken in het Duits vertaald (Van Uffelen 1993d). Auteurs als Marten Toonder, Miep Diekmann, Max Velthuis, Dick Bruna, en de ook in Vlaanderen geliefde auteurs als Hans Andreus, Guus Kuijer, Tonke Dragt, Jan Terlouw en Thea Beckman zijn trouwens nog steeds populair.

Vlaamse jeugdauteurs waren evenwel tot eind jaren '80 nooit prominent aanwezig. Tussen 1900 en 1990 vertegenwoordigden zij minder dan 6% van de uit het Nederlands vertaalde kinder- en jeugdboeken (Van Uffelen 1993c:27). Dat veranderde radicaal aan het begin van de jaren '90, toen ook Duitsland onder anderen Lieve Baeten, Henri van Daele, Anne Provoost, Karel Verleyen en Bart Moeyaert ontdekte. Het aandeel Vlaamse titels in vertaling is van dan af indrukwekkend hoog. Tussen 1990 en 2008 geeft het NLPVF circa 270 uitgaven (pocketuitgaven inbegrepen) van een zeventigtal Vlaamse auteurs, voor een doelpubliek van kleuters tot jongvolwassenen. Dat is meer dan een kwart van het totale aantal uit het Nederlands vertaalde jeugdtitels (zie ook diagram 4 en 5).

Het belang van de vertaalde jeugdliteratuur komt ook duidelijk naar voren wanneer men het aantal werken vergelijkt met het aantal vertaalde (Vlaamse) werken dat bedoeld is voor volwassenen. In dezelfde periode is er voor het 'volwassen' publiek immers amper de helft gepubliceerd (circa 130 titels fictie, non-fictie, reisliteratuur), van de hand van amper zestig auteurs (diagram 4). Bij de jeugdauteurs vinden wij traditionele vertellers en vernieuwers, realistische schrijvers die de sociale problemen niet schuwen, intimistische en fantasievolle schrijvers enz. Zij brengen boeken die qua stijl en moeilijkheidsgraad het niveau van de gemiddelde ontspanningsliteratuur overstijgen. Met andere woorden, te oordelen naar het succes bij de jonge Duitse lezers is hier eerder sprake van affiniteit dan van een tegenstelling in cultuur, en dat geldt voor het hele spectrum van de jeugdliteratuur, ook voor eerder moeilijke en vernieuwende auteurs.

Bij de 'volwassenenliteratuur' zorgde een Nederlands literair boegbeeld, Cees Nooteboom, ervoor dat tijdens de Frankfurter Buchmesse van oktober 1993 de vraag naar literatuur uit Nederland en Vlaanderen in Duitse vertaling bijzonder groot was. Van Uffelen (1997) ziet drie redenen voor de zuigkracht van het 'Nooteboom-effect'. Ten eerste profiteerde onze literatuur sinds het einde van de jaren '80 van het feit dat de vraag naar literaire fictie in het Duitse taalgebied groter was dan het aanbod.²⁷ Ten tweede had men er blijkbaar

27. Het aandeel vertalingen op de Duitse markt was in tien jaar gestegen van 10,6% tot 14,4% (Van Uffelen 1997).

het eigen karakter van de Nederlandstalige literatuur ontdekt. Van Uffelen citeert een redacteur van de *Österreichischer Rundfunk*, die in 1993 die eigenheid als volgt wist samen te vatten: de Nederlandstalige literatuur is goed verteld, heeft een duidelijke structuur en is ondanks een zekere complexiteit toch vooral ontspannend en niet te avant-gardistisch. En ten derde hadden de jarenlange inspanningen van mensen als Hermanowski, Hillner en ter Haar ervoor gezorgd dat de Duitse lezers het contact met de Nederlandse literatuur niet hadden verloren. Zij leverden een niet te onderschatten bijdrage, temeer omdat de overheid, zoals al is opgemerkt, haar rol als promotor van de eigen literatuur niet altijd op de meest efficiënte manier speelde.

Toch betekende de Frankfurter Buchmesse geen echte doorbraak voor de Vlaamse auteurs. De hoge vlucht die de Nederlandstalige literatuur toen in haar geheel nam, ging zelfs ten koste van het aandeel van de Vlaamse titels. In de tweede helft van 1993, ter voorbereiding van de Buchmesse, verschenen ongeveer vijftig Nederlandstalige titels in vertaling (Bahlke & Eickmans 1994-1: 67–84), waarvan 44 boektitels (anthologieën en bibliografieën buiten beschouwing gelaten). Van Nooteboom verschenen er vier titels, van Claus twee. Bij de elf debutanten waren er drie Vlamingen: Tom Lanoye, Kristien Hemmerechts en Irina van Goeree, van wie in de daaropvolgende jaren enkel Lanoye en Hemmerechts hun positie op de Duitse markt bevestigden. Tot de ‘oude bekenden’ die voor de Buchmesse werden vertaald, behoorde o.a. Boon, naast Multatuli, Couperus en Nescio. Met andere woorden, hoewel het in totaal om bijna veertig schrijvers ging (wat ruim driemaal zoveel is als het gemiddelde in de jaren daarvoor) maakten daaruit Vlaanderen welgeteld twee bekende auteurs (Claus en Boon) en drie nieuwkomers deel van uit. Numeriek bleef het aantal vertaalde Vlaamse auteurs dus bijzonder klein. Ook het aantal Vlaamse boektitels in vertaling bedroeg nog geen 14% van het totale aantal vertaalde Nederlandstalige werken. Van een vooruitgang voor de Vlaamse literatuur was dan ook nauwelijks sprake.

De volgende jaren vertoonden opnieuw vrij grote schommelingen. In 1994 daalde het aantal boektitels opnieuw, maar de verhoudingen bleven gelijk. Er verschenen nog meer vertalingen van Hemmerechts, Boon en Claus. De enige nieuwkomer was John Vermeulen, met een thriller. Daaruit blijkt eens te meer dat naast klassiekers als Timmermans ontspanningsliteratuur en thrillers in Duitse vertaling een constante bleven, want ook Jef Geeraerts werd regelmatig gepubliceerd, en na 2000 de al even succesvolle Bob Mendes en Pieter Aspe, allemaal binnen hetzelfde genre. Ook Lieve Joris, die een specifieke niche invult in de reisliteratuur, werd in die periode een vaste waarde op de Duitse markt. Grosso modo lag het jaargemiddelde tot aan het eind van de jaren '90 rond de dertig nieuwe vertalingen uit het Nederlands, bovendien verschenen ongeveer vier van de tien titels die in die periode een eerste editie in boekvorm hadden gekend, ook nog in pocketuitgave. Het aandeel Vlaamse titels bleef zowel voor nieuwe titels als voor pockets telkens tussen 13% en 14% hangen. Wat de nieuwkomers betreft kan alleen vastgesteld worden dat er bij de keuze voor hun werk geen blijk wordt gegeven van systematisch vertaalbeleid van overheidswe-

ge, daarvoor is het oeuvre van Leo Pleysier, Stefan Hertmans, Leonard Nolens, Maurice Gilliams immers al te verscheiden. Wel volgde de Vlaamse literatuur in de tweede helft van de jaren '90 dezelfde curve als de Nederlandse, maar de verhouding Noord-Zuid bleef gelijk aan die in 1993, het jaar van de Buchmesse.

De vaststelling dringt zich op dat de verhouding tussen de populaties van Nederland en Vlaanderen enerzijds²⁸ (ongeveer 73% en 27%) en de verhouding tussen de hoeveelheid Nederlandse en Vlaamse literaire werken in Duitse vertaling anderzijds (ongeveer 86% en 14%) niet langer overeen blijken te komen (wat tot 1990 wel het geval was). Dat hogere percentage wordt in het (Noord-)Nederlandse receptieonderzoek toegeschreven aan een systematischer vertaalbeleid en meer kwaliteitszorg voor vertalingen (Van Uffelen 1997).²⁹ Feit is dat bijna iedere titel die in Nederland in de jaren '90 goed ontvangen werd, al enkele maanden later in een Duitse vertaling verscheen. Blijkbaar is het Vlaamse cultuurbeleid minder alert geweest.

Een tweede scharnierpunt in het vertaalbeleid waarnaar in de receptieliteratuur graag wordt verwezen, is de Berlijnse cultuurweek in mei 2004, georganiseerd onder het veelzeggende motto *Kennen Sie Ihre Nachbarn? Literatur aus Flandern und den Niederlanden*. Elf jaar na de Buchmesse was er dringend nood aan een nieuwe 'product managing'-aanpak. Het Duitse publiek kende intussen wel Mulisch, Noteboom, „der ewige Literaturnobelpreiskandidat Claus” en een reeks schrijvers die na 1993 werden vertaald, zoals Margriet de Moor, Leon de Winter, A. F. Th. van der Heijden en Maarten 't Hart. Maar hoe zit het met de jongere generatie, vraagt Gerrit Bartels zich af in de *taz*, m. a. w. „Kennen Sie Erwin Mortier? Tom Lanoye? Anna Enquist?” (Bartels 2004). Dat er van Lanoye ook na 1993 nog Duitse vertalingen waren verschenen, was hem blijkbaar ontgaan. Hetzelfde geldt eigenlijk voor Enquist die ook al tien jaar op de Duitse markt aanwezig was. Maar Bartels had wel een punt. Want de reactie „Nie gehört!” (von Bormann 1989) als het over de Nederlandstalige literatuur in Duitsland ging, was na vijftien jaar nog altijd actueel. Het was bijgevolg de hoogste tijd voor een nieuwe promotiecampagne. De verantwoordelijke overheidsorganen, het VFL en het NLPVF, stelden in een gezamenlijk programma achttien auteurs voor aan het Berlijnse publiek, elf afkomstig uit Nederland, met Noteboom als doyen,³⁰ en zeven uit Vlaanderen, naast Hugo Claus, ook Kristien Hemmerechts, Tom Lanoye, Bart Moeyaert, Erwin Mortier, Leonard Nolens en Paul Bogaert. Een mix van auteurs die de Duitse lezer al kende

28. In 2000 telde Nederland bijna 16 miljoen inwoners, België iets meer dan 10 miljoen, waarvan bijna 6 miljoen Vlamingen, hetzij samen 22 miljoen Nederlandstaligen. M.a.w. de verhouding tussen Nederlanders en Vlamingen bedraagt in die periode ongeveer 73% tegenover 27%.

29. Zie ook ter Haar in Grave 1998:108–109.

30. De overige Nederlandse auteurs waren A.F.Th. (van der Heijden), Adriaan van Dis, Anna Enquist, Arnon Grunberg, Geert Mak, Connie Palmen, P.F. Thomése, Mustafa Stitou, Tomas Lieske, Vonne van der Meer. Zij behoorden ook niet allemaal tot de eerder onbekende 'jongere generatie schrijvers' waarover Bartels het heeft.

(Claus, Hemmerechts, Moeyaert) en van onbekende of nog weinig bekende auteurs, want behalve Lanoye was ook Mortier al op de Duitse markt aanwezig met *Marcel* (vertaald in 2001).

Wir sind sehr schlecht in Werbung

Vergelijkt men de verhouding Noord-Zuid bij de Berlijnse delegatie in 2004 dan stelt men vast dat het aandeel Vlamingen lager is dan op de Frankfurter Buchmesse in 1993, maar voor hen nog steeds gunstiger ligt dan de populatieverhouding.³¹ Bekijkt men evenwel de vertalingen van 2004 tot heden, dan merkt men hoe de situatie gaandeweg steeds slechter wordt voor de Vlaamse auteurs.

Dat blijkt duidelijk uit de cijfers van de NLPVF-databank³² voor de periode 1990–2008, die verwerkt zijn in de diagrammen 4 tot 6. Ook hier geldt dat de genres, het doelpubliek (jeugd/volwassenen) en de verschijningsvormen (boek, tijdschrift, bloemlezing...) niet altijd even scherp af te bakenen zijn.³³ Toch geven die cijfers, zonder absoluut te zijn, een duidelijk beeld van de onderlinge verhoudingen. Wat de periode 1990–2008 betreft valt het op dat de jeugdliteratuur qua aantal titels het proza-aanbod voor volwassenen nipt overtreft (proza net iets minder dan 41%, jeugdliteratuur ruim 41%). Het aandeel poëzie (circa 75 titels) en toneel (circa 78 titels) bedraagt telkens circa 3%.

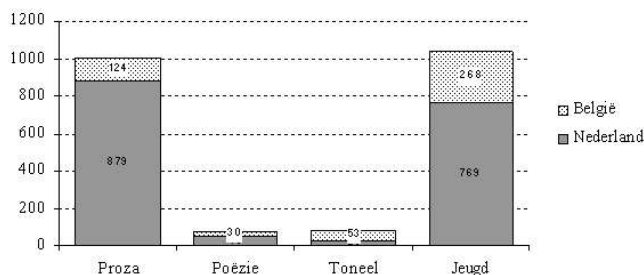

Diagram 4. Vertaalproductie 1990–2008 (inclusief literaire non-fictie)

31. Populatieverhouding: ongeveer 73% en 27% (noot 26); Frankfurter Buchmesse: 8 Nederlanders – 6 Vlamingen (noot 24), hetzij circa 57% en 43%; Berlijnse cultuurweek 2004: 11 Nederlanders – 7 Vlamingen, hetzij circa 61% en 39%.

32. Getoetst aan die van Bahlke & Eickmans in hun 'Chronik'.

33. Doordat de bronnen niet dezelfde criteria hanteren, bevat het corpus onvermijdelijk soms titels van bundels, herdrukken, subgenres als strips, prentenboeken, kunstboeken, enz. die het cijfer van de totale productie mee bepalen. Die titels zijn evenwel niet opgenomen in de cijfers in diagrammen 4 tot 6, of in het commentaar daarbij.

In de totale vertaalproductie ligt het aandeel van de Vlamingen rond 20%.³⁴ Opvallend is wel dat de Vlamingen bij de poëzie aanzienlijk beter vertegenwoordigd zijn (39% van de totale poëzieproductie), voor toneel zelfs ‘oververtegenwoordigd’, door het succes van o.m. Claus, Lanoye, Stefan Hertmans en Arne Sierens (66% van de totale toneelproductie).

Beperkt men het corpus tot de periode 2004–2008, om het directe effect van de Berliner Kulturwoche in te schatten, dan verandert het globale beeld niet ingrijpend.³⁵ Het aandeel poëzie en toneel in de totale vertaalproductie blijft circa 3%. Het proza-aandeel (57%) overstijgt weliswaar de jeugdliteratuur (37%)³⁶, maar doordat de bronnen de subgenres na 2000 meer differentiëren mag niet automatisch geconcludeerd worden dat het om een terugval gaat.

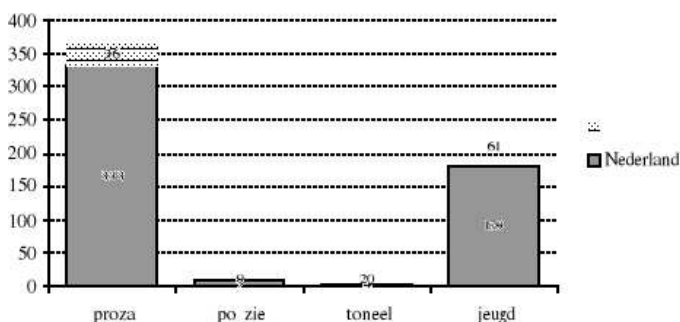

Diagram 5. Literaire vertaalproductie 2004–2008 per genre

Vanuit het ‘nationale’ criterium is de conclusie dat het aandeel Vlaamse titels in de totale vertaalproductie voor de periode 2004–2008 lichtjes achteruitgaat (19%). Ook hier is dat percentage vooral te danken aan de sterke aanwezigheid bij jeugdliteratuur (26%), poëzie (50%) en toneel (83%). Maar wat proza betreft is de situatie voor de periode 2004–2008 voor de Vlaamse vertaalproductie ronduit dramatisch te noemen, nog amper 10%. Aangezien het proza potentieel een belangrijker marktaandeel voor zijn rekening neemt, dringt nader onderzoek van de vertaalproductie per subgenre zich op. Daarbij werd geopteerd voor representatieve categorieën, zoals ‘thriller’ en ‘reisverhaal’, die al eerder duidelijk aanwezig waren in de Duitse vertaalproductie. Categorieën die pas recentelijk succes boeken, zoals ‘sportroman’ (Krabbé, ...) of ‘chicklit’

34. Terloops signaleren wij nog een probleem waardoor het zo goed als uitgesloten is over ‘absolute’ cijfers te spreken, namelijk het verschil tussen nationaliteit en woonplaats. Tot welke literatuur moet men bijvoorbeeld de jarenlang in Vlaanderen wonende en werkende Benno Barnard rekenen?

35. Logischerwijze gaat men ervan uit dat het VFL vanuit zijn ‘missie’ erop toeziet dat de Vlaamse data opgenomen worden in de NLPVF-database. Toch ontbreekt een en ander. De gegevens zijn waar nodig aangevuld met die van de ‘Chronik’ van Eickmans & Bahlke en internetbronnen.

36. Zelfde opmerking als in noot 33.

(Van Royen, ...), zijn hier nog bij de roman ondergebracht. Maar ook de grens tussen fictie en non-fictie (Geert Mak,...) is niet altijd scherp te trekken.

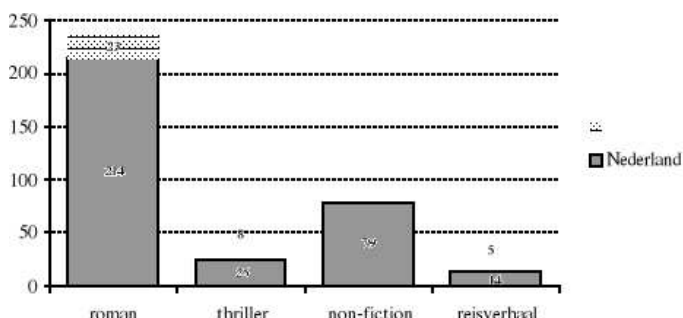

Diagram 6. Vertaalproductie 2004–2008 per subgenre (NLPVF)

Tussen 2004 en 2008 slinkt de verhouding bij de vertaalproductie van proza naar 10% voor de Vlaamse auteurs, tegenover 90% voor de Nederlandse (zie tabel 1 infra). Hetzelfde percentage blijft behouden voor de roman. Bij de andere subgenres valt het ‘grotere’ aandeel van het Vlaamse reisverhaal (25%) en de thriller (24%) op, en de afwezigheid van Vlaamse literaire non-fictie in vertaling. Een verklaring is wellicht dat non-fictie van b.v. Lieve Joris of Geert van Istendael in bepaalde bronnen als reisverhalen gecatalogeerd werden.

titels	% in totaal	NL	B	aandeel NL	aandeel B
proza totaal	369		333	36	90% 10%
roman ³⁷	237	64%	214	23	90% 10%
thriller	33	9%	25	8	76% 24%
non-fiction	79	21%	79		100%
reisverhaal	20	5%	14	5	70% 25%

Tabel 1. Vertaalproductie proza 2004–2008 per subgenre (NLPVF)

Welke Vlaamse proza-auteurs hebben tussen 2004 en 2008 wel de weg naar de Duitse lezer gevonden in dat bedroevende aandeel van 10%? In 2005 definiëren Bahlke en Eickmans in hun ‘Chronik’ de oogst van het voorbije jaar als volgt: „Drei Generationen Flamen: Willem Elsschot, Diane Broeckhoven, John Vermeulen, Annelies Verbeke” (Bahlke & Eickmans 2005: 111–112). Bien étonnés de se trouver ensemble. De eerste drie zijn aanwezig met nieuwe titels dankzij hun ‘Bestsellererfolg’, de nieuwkomer Verbeke met *Schlaf!*

In de daaropvolgende jaren wordt het succes bevestigd van ‘jongere’ auteurs als Erwin Mortier (*Meine zweite Haut* en *Belichtungszeit*) en Dimitri Verhulst (*Problemski Hotel*, *Die Beschissenheit der Dinge* en *Madame Verona steigt den Hügel hinab*). Nieuwkomers zijn Stefan Brijs (*Der Engelmacher*), Paul Verhaeghen (*Omega Minor*), en Geert van Istendael, met twee titels, *Das*

belgische Labyrinth en *Mijn Duitsland: Einsichten in die deutsche Seele von Aachen bis Zwiebelmarkt*. Bij de 'klassieken' valt Hugo Claus op met *Der Kummer von Belgien*, de nieuwe vertaling van *Het verdriet van België* door Waltraud Hüsmert.

Bij de koplopers zijn in de periode 2004–2008 evenwel geen 'klassieke' romans te bespeuren. Aspe brengt in die periode vijf titels uit, Deflo twee, Geeraerts krijgt een herdruk van *Der Generalstaatsanwalt* (in 2002 in Duitse vertaling uitgegeven). Diane Broeckhoven spant de kroon, met vier nieuwe titels, twee pocketuitgaven en een Hörbuch. Daarnaast vinden we op de grens van het reisverhaal en de non-fictie tweemaal de vaste waarde Lieve Joris. Nog een 'grensgeval' is John Vermeulen, met een geromanceerde biografie over Mercator, waarmee de uitgever het succes van de 'longseller' over Hiëronymus Bosch hoopt te evenaren.

Met andere woorden, kwalitatief is de aanwezigheid van onze literatuur in Duitse vertaling zeker bevredigend, gevarieerd is ze ook. Maar hoe komt het dat Vlaamse auteurs kwantitatief ondervertegenwoordigd blijven, en vooral, waarom blijft hun aandeel dalen in vergelijking met dat van de Nederlanders? In de periode 1830–1990 namen zij nog een kwart van de vertaalproductie Nederlands-Duits voor hun rekening, tussen 1970 en 1990 zakte het aandeel naar een vijfde, maar wat proza in brede zin betreft daalde het na 2000 zelfs tot een dramatische 10%. Een mogelijk antwoord op die vraag gaf Van Istendael toen een Duits interviewer zich in 2002 erover verbaasde dat zijn *Belgische labyrint* (toen) nog niet was vertaald in het Frans en het Duits. Hij zag daarvoor verschillende redenen: België wordt onderschat, België moet teveel vooroordelen trotseren, maar vooral, België is te weinig bekend: „Das ist wirklich ein Problem: Wir sind sehr schlecht in Werbung. Wir unterschätzen uns selbst. Wir plaudern uns selbst hinunter. Ein Problem, das etwa die Holländer überhaupt nicht haben.” (van Istendael 2002)

Wie die dalende trend wil ombuigen, moet op zijn minst dringend bestuderen welke auteurs en welke genres populair zijn in Duitsland, wat overigens niet noodzakelijk iets zegt over de kwaliteit van het werk of de populariteit ervan hier te lande. Misschien kunnen de Vlaamse overheden dan met meer realiteitszin en efficiëntie gebruik maken van de zuigkracht van de bestsellers (van welk genre dan ook) om ook andere Vlaamse auteurs uit het literaire circuit aan de Duitse lezers voor te stellen. Hopelijk kunnen die dan genieten van hetzelfde succes als hun Nederlandse collega's.

Kennen Sie Ihre Nachbarn?

Het was vanzelfsprekend niet de bedoeling voor de periode na 1990 een even omvattend onderzoek uit te voeren als Van Uffelen opgezet heeft voor de periode 1830–1990. De conclusie van dit kleinschalige onderzoek lijkt te zijn dat Vlaamse auteurs wel degelijk een kans hebben op de Duitse markt, dat ook jonge schrijvers er toegang toe krijgen mits zij in eigen land voldoende weerklank hebben gevonden, maar vooral dat goede ontspanningsliteratuur nog steeds op

een ruime belangstelling kan rekenen. Tot dat genre behoren niet alleen spannende moordverhalen à la Aspe, maar ook vlot vertelde historische biografieën zoals die van Vermeulen. Voortrekkers genoeg om het aandeel van de Vlaamse literatuur op de Duitse markt te proberen te vergroten. Maar dat veronderstelt ook een structurele aanpak van overheidswege en een visie die verder reikt dan de duur van een politiek mandaat.

Eén vraag verdient dan nog de aandacht, nl. hebben de Duitse lezers ook toegang tot onze klassiekers? Om die te kunnen beantwoorden, moeten wij eerst toelichten welke werken als klassiekers beschouwd worden, met andere woorden welke werken deel zouden uitmaken van 'de canon van de Nederlandse literatuur'. De discussie daarover is nog steeds aan de gang. Wij hebben de resultaten vergeleken van twee enquêtes in dat verband. De meest omvangrijke dateert van 2002 en werd georganiseerd door de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, die de circa 1500 leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde ondervroeg. De meeste vragen hadden betrekking op de Nederlandse literatuur als geheel, enkele specifiek op Noord en Zuid. Van de 108 auteurs (met drie of meer vermeldingen) die bij de DBNL worden vermeld, zijn er 25 afkomstig uit het Zuiden (23,15%). In totaal zijn 54 auteurs als twintigste-eeuws te beschouwen, daarvan zijn er tien Vlamingen (18,52%). De tweede enquête werd in 2008 georganiseerd door het weekblad *Knack*, dat een exclusief Vlaams, maar breder publiek van auteurs, academici, critici, leraars, bibliothecarissen, uitgevers en boekhandelaars vroeg naar hun Top-50 van onze literatuur.

De resultaten van beide enquêtes vertonen een opvallende overeenkomst. Beperkt men zich tot de twintigste eeuw, dan komen de volgende namen in beide voor (tussen haken het aantal werken waarmee de auteurs in de DBNL worden vermeld): Elsschot (6), Claus (3), Boon (2), Van Ostaijen (2), Teirlinck (2), Gilliams (1), Streuvels (1), Walschap (1), Van de Woestijne en Gijzen.³⁸ Zij zijn allemaal (vaak met meer dan een titel) in het Duits vertaald. Van de 29 Vlaamse auteurs (nog steeds uit de twintigste eeuw) die *Knack* wel vermeldt maar in de DBNL ontbreken, zijn slechts twee nooit vertaald in het Duits (Brulez en Robberechts). Met andere woorden, blijkbaar zijn alle auteurs waarover in brede kring een consensus bestaat, goed vertegenwoordigd op de Duitse markt.

De kennis van de Nederlandse literatuur in het Duitse taalgebied mag natuurlijk niet beperkt blijven tot de canon. Herhaaldelijk hoort en leest men de klacht dat van overheidswege te weinig wordt gedaan om de Nederlandse (inclusief de Vlaamse) literatuur te propageren in het buitenland. Nochtans is er vanaf de jaren '80-'90, officieel dan toch, een meer gerichte samenwerking tot stand gekomen tussen Nederland en Vlaanderen om de Nederlandstalige literatuur gezamenlijk te presenteren op de Duitse markt. Wat Nederland betreft

38. Van beide auteurs wordt in de enquête van DBNL alleen de naam vermeld, niet de titel van een werk.

kan men van een groeiend succes spreken: een gestaag groeiend aantal schrijvers, behorend tot opeenvolgende generaties en actief in verschillende genres, doet het goed tot uitstekend bij de Duitse lezer. Onder hen is Nooteboom nog steeds de absolute koploper, maar de piramide waarvan hij de top vormt, krijgt een steeds bredere basis.

Aan Vlaamse kant daarentegen is de toestand ‘ernstig, maar niet hopeloos’. De piramide groeit allerminst, maar de basis is solide. De receptie van Boon en Claus verliep aanvankelijk soms moeizaam, maar ze werden van meet af aan erkend als klassieken en geregeld uitgegeven. Elsschot daarentegen heeft bijna tot vandaag moeten wachten vooraleer door te breken.³⁹ Bij de jongere generaties is er vooral het voorbije decennium meer aandacht voor schrijvers, zoals Mortier en Verhulst, die ook door het eigen lezerspubliek goed zijn onthaald. Maar zij worden vanuit Vlaanderen blijkbaar te weinig in een ruimere context gepresenteerd, waardoor iedere auteur telkens weer vanaf nul moet starten in plaats van a.h.w. meegezogen te worden in de slipstream van een continue vertaalstroom, zoals dat door het Nooteboom-effect voor Nederlandse auteurs het geval was. Misschien moet zijn voorttrekkersrol gedeeltelijk overgenomen worden door Vlaamse auteurs van thrillers en van literaire non-fictie.

Gelukkig is er in het beleid van de uitgevers aan Duitse kant veel veranderd en zetten zij in op literaire kwaliteit en continuïteit, eerder dan op eendagsvliegen. Maar daarvoor moet de Vlaamse literatuur, zoals Van Uffelen en zovelen met hem al hebben bepleit, in een gezamenlijke ‘Nederlandstalige’ context gepresenteerd worden. Een minileeuw achter een tafeltje en een stand, zo groot als een bezemhok; daarmee maak je op de Frankfurter Buchmesse of de London Book Fair niet bepaald indruk. Om dat te beseffen hoef je niet eens marketeer te zijn.

Epiloog

Dit artikel was begin 2009 zo goed als persklaar, maar de publicatie uitgesteld werd als gevolg van de ziekte en het overlijden van een der auteurs, Michael Hinderdael. Hoewel hij zijn onderzoek in 2008 afrondde, hebben zijn bevindingen blijkbaar niets aan geldigheid ingeboet.

Naar aanleiding van de 61^e Frankfurter Buchmesse verscheen in *De Morgen* van 19 oktober 2009 nog een artikel met de hoopvolle kop: „Nederlandstalige auteurs veroveren literaire wereld”.⁴⁰ De Vlaamse auteurs die volgens dat artikel op veel internationale belangstelling kunnen rekenen tijdens de Buch-

39. Van Uffelen 1993b geeft slechts twee vermeldingen, de eerste vertaling van *Kaas* (in 1952) en die van *Tsjip* (in 1936).

40. Geert De Weyer. 2009. ‘Nederlandstalige auteurs veroveren literaire wereld’. *De Morgen*. 19.10.2009, p.29. Zie ook ‘Mooie resultaten voor de Vlaamse uitgevers op de Frankfurter Buchmesse’ [20.10.2009].

http://boekenvak.boek.be/Nederlands/Diverse/Nieuws/Mooie_resultaten_voor_de_/page.aspx/954?xf_itemId=377

messe zijn vooral auteurs die ook in eigen land hoog scoren én in een subgenre dat het ook in de Duitse receptiegeschiedenis heel goed doet. Koplopers zijn de jeugdauteurs (in verschillende genres), zoals Jean-Claude Van Rijckegem en Pat van Beirs, Willy Linthout, of het met prijzen overladen *Het geheim van de nachtegaal* van Carll Cneut en Peter Verhelst.⁴¹ Verder krijgt het beeldverhaal veel belangstelling met zeer uiteenlopende tekenaars als Brecht Evens, Judith Vanistendael of Kamagurka. Bij het proza 'is de verkoop van Pieter Aspe ontploft', terwijl het werk van Dimitri Verhulst een nieuwe duw in de rug krijgt door de internationaal bekroonde verfilming van *De helaasheid der dingen*.⁴²

Met andere woorden, de suggestie om de promotie van de Vlaamse literatuur te koppelen aan auteurs en genres die het op de buitenlandse markten al jaren heel goed doen, wordt hier alleen maar bevestigd. Als de overheid er nu ook zou in slagen de eigen literatuur structureel te propageren, een degelijk en consistent cultuurbeleid te realiseren, in plaats van dat alleen te concipiëren, dan zou onze literatuur voor de Duitse lezers van een 'dichte buur' ook in een 'dichte vriend' kunnen veranderen.

Bibliografie

- Anbeek 1996 – Ton Anbeek, Het Vlaamse verschil. Of: kunnen de Canadezen België (opnieuw) bevrijden? In: *Dietsche Warande en Belfort*, jg 141 (1996), nr 2, 199–210.
- Michael Bahlke/Heinz Eickmans, Chronik: Niederländische Literatur in deutscher Übersetzung, in: *nachbarsprache niederländisch* (jaargangen 1990–2006).
- Bartels 2004 – Gerrit Bartels, Belgien als Sehnsuchtsort, in: *Die Tageszeitung* [11.05.2004].
- Zie ook <http://www.nlpvf.nl/events/berlin/berlin.html>
- Von Bormann 1989 – Alexander von Bormann, „Nie gehört!“ Zur Nicht-Öffentlichkeit der niederländischen Literatur in Deutschland, in: *Unbeschreiblich Niederländisch ('kleinere' europäische Literaturen im deutschen Sprachraum ; die Niederlande und Flandern als Beispiel)*. Materialien zum Internationalen Kulturaustausch, 31. Stuttgart: Institut für Auslandsbeziehungen.
- Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, 2002, 'Welke schrijvers en boeken behoren tot de canon van de Nederlandse literatuur?' http://www.dbnl.org/letterkunde/enquete/enquete_dbnlmnl_21062002.htm#6
- Dolderer 2001 – Winfried Dolderer, René de Clercq en Duitsland, in: *nachbarsprache niederländisch*, jg 16 (2001), nr 1, 22–40.

41. Van de vermelde auteurs is alleen van deze laatste twee werk vertaald in het Duits.

42. Beide auteurs hebben elk 5 Duitse vertalingen in de NLPVF database.

- Engelmann 1987 – Barbara Engelmann, Literatur der Niederlande (nicht nur Käse kommt aus Holland), in: *StadtRevue Köln* (1987), 110–112.
- Grave 1998 – Jaap Grave, Gesprek met Carel ter Haar over het succes van de Nederlandse literatuur in Duitsland, in: *nachbarsprache niederländisch*, jg 13 (1998) nr 1–2, 105–110.
- ‘Top-50 van de Vlaamse literatuur’. In: *Knack* (website) [01 04 2008] <http://www.knack.be/nieuws/cultuur/de-top-50-van-de-vlaamse-literatuur/site72-section44-article15036.html>
- Van Istendael 2002 – Geert van Istendael, Belgien ist die Märklin-Eisenbahn der Europäischen Union. Interview met Bernd Müllender [11 01 2002] <http://www.taz.de/index.php?id=archivseite&dig=2002/01/11/a0200> .
- Van Uffelen 1990 – Herbert van Uffelen, Nederlandse literatuur in Duitsland, in: *Dietsche Warande & Belfort*, jg 135 (1990), 202–208.
- Van Uffelen 1993a – Herbert van Uffelen, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum. 1830–1990*. Niederlande-Studien, Bd. 6. Münster 1993.
- Van Uffelen 1993b – Herbert van Uffelen, *Bibliographie der modernen niederländischen Literatur in deutscher Übersetzung. 1830–1990*. Niederlande-Studien, Bd. 7. Münster 1993.
- Van Uffelen 1993c – Herbert van Uffelen, *Bibliographie der niederländischen Kinder- und Jugendliteratur in deutscher Übersetzung*. Niederlande-Studien, Bd. 8. Münster 1993.
- Van Uffelen 1993d – Herbert van Uffelen, Niederländische Literatur in deutscher Übersetzung, in: *Programmheft der Stuttgarter Buchwochen – 1993*, 10–12.
- Van Uffelen 1997 – Herbert van Uffelen, Nederlandstalige literatuur in een Oostenrijkse context, in: Dirk De Geest & Hendrik van Gorp (red.), *Extra muros, langs de wegen: Opstellen voor Marcel Janssens ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse en Europese letterkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven*. Leuven (1997), 141–153.
- Van Uffelen 2005 – Herbert van Uffelen, Over de weg van het lachen en het land van de glimlach (Vlaamse en Nederlandse identiteit in de moderne literatuur), in: Klimaszewska, Zofia (uitg.). *Culturele identiteit in het nieuwe Europa* – Warschau (2005), 225–234.
- <http://www.ned.univie.ac.at/CMS/Onderzoek/Publicaties/HVU/text;1/dokutextid;38250/>